

סימן קח

הרב אברהם ישעיהו דיין
אוצר החכמה
בית מדרש נר מיכאל
מושב עלמה

בענייני אמירת שלום עליכם בליל שבת

נשאלתי אודות בקשת 'שלום עליכם' הנאמרת בליל שבת קדש האם יש להשמיט מתוכה את הפיסקא 'בשבתכם לשלום' מאחר ולשון ישיבה אינה שייכת במלאכים, ואם נפרשה על זמן שובם לכאורה יש להשמיטה לדעת המשמיטים את פיסקת 'בצאתכם לשלום'. ובזה החלי בעזר צורי וגואלי.

קודם כל דברי אגידה את אשר על ליבי כי לא יתכן לומר שפירוש 'בשבתכם' הוא 'בחזרתכם' שא"כ היה לו לומר 'בשובכם' ואם יש מקום להשמיט פיסקא זו שמא מטעם אחר יש להשמיטה.

אוצר החכמה

המקור לאמירתה

ואנכי אי"ש ת"ם יצאתי לתור מאימתי נוסדה בקשה זו והאם היתה בה מעיקרא את הפיסקא 'בשבתכם לשלום'. וראיתי שבקשה זו לא נזכרה כלל בספרי רבותינו הראשונים^א וגם ככל הנראה לא יצאה מתחת ידי האריז"ל שהרי לא נזכרה בדברי תלמידיו והסדורים ההולכים בעקבותיו: מהרח"ו, מהר"ח הכהן מאר"ץ תלמיד מהרח"ו, מהר"י צמח, רבי משה טרינקי, מהר"ם די לונזאנו, רבי עמנואל חי ריקי, חסד לאברהם טובייאנה, רבי שבתי מראשקוב, רבי אשר, תפלת ישרים (אמשטרדם שנת ת"ק), סדור האר"י (דפוס זולקווא שנת תקמ"א, כת"י לנכד התיו"ט, כת"י לר"מ מלובמילא), ארחות צדיקים למהר"ח פירנאנדיס דיאש, זאת חוקת התורה לרבי אברהם חזקוני, שערי רצון, כוונות פרטיות להרה"ג חיים שאול דווייק הכהן והרה"ג אליהו יעקב לעג'ימי. למעט סדור רבי יעקב קאפיל שכן הביאו. (ובספר מחקרים בסדורי תימן כתב שרק מהמאה התשע עשרה והעשרים החלה בקשה זו להשתלב בסדורי התימנים, וע"ע בכתר שם טוב גאגין עמוד ר שכתב שמנהג לונדון ואמשטרדם להתחיל הקידוש מיום הששי ובא"י וסת"מ אומרים קודם הקידוש 'שלום עליכם').

גם הלום ראיתי להגאון יעב"ץ בסדורו (חדר המטות מטת זהב בית מד אות י) שכתב: לא ראיתי לאבי מורי הגאון (חכם צבי) ז"ל שאמר שום תחנה בבואו לביתו אחר תפלת ערבית, גם לא נמצא שום זכר מכל אלו התחנות שנדפסו בתקוני שבת להתפלל ולהתחנן נגד

^א אמנם כבר היו שאמרו תפלה למלאכים בליל שבת עיין בלקט יושר בשם מהרי"ל, וע"ע לקמן מש"ב בשם מהדיר ספר חמדת ימים.

הנרות בשום קונדרס מכתבי אר"י ז"ל, וכן הם עשו שלא כדין ושלא כהלכה להאריך לשון בקשה ביום שבת קודש שקצרו חכמינו ז"ל אפילו בתפלת שמונה עשרה שתקנו אנשי כנסת הגדולה ואסור לאדם לשאול צרכיו ואפילו לחולה כל שאין בו סכנת נפש², ואיך יתכן להתחנן בשבת בסליחת עוונות והצלה מן העוני והחולי וכדומה לזה³ ובהרחבת הלשון ושפת יתר על כל השמונה עשרה, מימי תמהתי על זה היתכן שיצא כזאת מתחת ידי חכם מובהק? בשגם יש לחוש עוד לאסור מחמת שקוראין לאור הנר ביחוד בנוסח גדול כזה שאפילו הרגיל בו אומרו מתוך הספר, ומה יעשה המתחיל קודם שהורגל בו בעל פה? ובבקשה למלאכים יש בו חששה נוספת כמו שאמרו רבותינו ז"ל (ירושלמי ברכות פרק ה' הלכה א) לא תצווח לא למיכאל ולא לגבריאל, עם מה שכתבתי (מור וקציעה סימן ג) בס"ד על לשון הסליחה דמלאכי רחמים נתיישב זה גם כן קצת⁴, מ"מ מאין לנו לחדש דברים כאלה אשר לא שערם אבותינו רבותינו ז"ל אשר הורנו דרך עץ החיים ומדוע נתחכם עליהם ונצדיק נפשנו יותר מהם, ויש בו גם כן משום איסור 'בל תוסיף' וברוב דברים לא יחדל פשע. וכו' עכ"ל.

והן אמת שבסדור הרש"שכת"י היר"א היא מופיעה (רק תיבות שלום עליכם וכו'). מ"מ איני יודע אם יש לסמוך על זה שהרש"ש היה אומרה, מאחר ולא הובאו שם כוונות על זה וכבר כתבו חכמי הח"ן שאין ראיה כ"כ מהכתוב בסדור הרש"ש אם לא נכתבו על נוסח זה כוונות כי אפשר שהוא הנוסח שהיה שגור בפי הסופרים שכתבוהו.

ואולם בקשה זו הופיעה לראשונה עשרים ושלוש שנה אחר פטירת האריז"ל ונדפסה בספר תקוני שבת (וינציא שנת שנו, ומשם ואילך נדפס בשם זה בכמה מהדורות), תפלות מכל השנה (אמשטרדם שנת ת"ז), יד כל בו (פפד"מ שנת תפ"ז), תקון שלמה (מיץ שנת תק"ף), תפלה ישרה (ראדויל שנת תק"פ), עבודה ומורה דרך (סלאוויטא שנת תקפ"ז), ועוד.

ומסתברים דברי מהדיר ספר חמדת ימים כי בעל חמדת ימים הוא העומד מאחורי ספר תקוני שבת הנ"ל. ולפי זה יתבאר לך מדוע לא נמצא לו זכר בגורי האר"י שדרכם להביא רק ממה שקיבל מהרח"ו מהאריז"ל.

'בשבתכם לשלום' אינו מופיע בנוסח המקורי
וכעת נבוא אל העיין אם יש מקום להשמיט פסקת 'בשבתכם לשלום'.
הנה בכל הדפוסים הקדומים שהיו לנגד עיני מצאתי ד' פסקאות והם: שלום עליכם, בואכם לשלום, ברכוני לשלום, צאתכם לשלום. ואילו פסקת 'בשבתכם לשלום' אינה מופיעה.

² עיין מש"ב מרן הראש"ל זצ"ל בשו"ת יביע אומר (ח"י חאו"ח סימן נה עמוד קלח אות כב).

³ נראה שכוונתו לנוסח רבון העולמים שאף הוא נדפס לראשונה בתקוני שבת הנ"ל ואין לו זכר בדברי רבינו האר"י ז"ל.

⁴ וע"ע להרי"ח הטוב בספרו עוד יוסף חי (פרשת ויצא אות ד), ולהרה"ג יוסף משאש זצ"ל בספרו מים חיים (סימן קנט), ובספר ישמח לבנו להרה"ג שמעון חירארי (שליט"א) זצ"ל (סימן ב) מ"ש ליישב בזה, וע"ע כתר שם טוב גאגוז (עמוד רא) מש"ב.

וכן ראיתי במבוא לספר חמדת ימים (בני ברק תשע"א) שכתב: יש לציין כי נוסח "בשבתכם לשלום" המצוי בסדורי הספרדיים הוא נוסח מחודש שנתווסף בשנים מאוחרות מאוד, וכן יתר שינויים שנעשו בנוסח זה ע"י גדולי ישראל כמו מלאכי "השלום" ולא "השרת", וכן נוסח "מלך מלכי" ולא "ממלך", וכן נוסח "בואכם" ו"צאתכם" ולא "בבואכם" ו"בצאתכם" שנדפסו במהדורה המקורית של הספר תקוני שבת הנדפס לראשונה בקראקא שע"ב (א. ה. יש להעיר כי מהדורא זו אינה המהדורא המקורית כי כבר נדפסה קודם לכן בוינצ'א שנת שנ"ו), ואולם מלבד זאת יש שציינו כי שורש המנהג להקדים שלום למלאכי השרת בליל שבת, כבר נמצא מעין זה בקונטרס "מנהג טוב" הנדפס מכתיבת יד לחסיד אחד מתקופת הראשונים סביבות שנת ל"ג לאלף השישי, ושם אות ל"ו העתיק מה שמצא כתוב מיסודו של ר' אהרן מרינישבורג בזה"ל, ומנהג טוב בליל שבת כשבאין מבית הכנסת לילך מיד אצל הנרות הדלוקים לכבוד שבת ושנתברך עליהם ולעמוד נגד שתיהן ולומר 'מלאכי רחמים ושלום בואכם לשלום, בואכם לשלום, עליכם שלום, לכולכם שלום'. עכ"ל.

איזכור ראשון לפסקת בשבתכם לשלום מצאתי בפתח הדביר (סימן רסב אות ב) דבתר דשקיל וטרי אם יש מקום לומר 'בצאתכם לשלום' כתב: וזה נראה טעם קדמונינו ז"ל ששינו הגירסא לומר 'שבתכם לשלום' והיינו מלשון 'ותשבו בקדש ימים רבים' שפירושו עיכוב, דישיבה ממש לא יצדק במלאכים שאין להם קפיצין, והיינו שהוא מעכבם שלא ילכו כל השבת. עכ"ל.

אתה הראת לדעת מתוך דברות קדשו כי פסקת 'בשבתכם לשלום' נתקנה במקום פסקת 'בצאתכם לשלום' שיצאו עליה עוררין על שמגרש המלאכים. ואולם מה שכתב זאת בשם 'קדמונינו' לעת עתה לא מצאתי כן בקדמונים¹.

ולעומתו ראיתי בספר יפה ללב (ח"ב ק"א סימן רעא אות ד) שכתב: ברם מה שנהגו קצת לומר 'בשבתכם לשלום' מה"ש קודם 'בצאתכם' לא נהירא שהרי אמרו בשבת דף קיט ע"ב דאלו המלאכים הם אחד טוב ואחד רע כיעוי"ש וא"כ כיון דאיכא ביניהם מלאך רע לא טוב הדבר לדבר ולומר בשבתכם שיתעכבו בביתו משום 'לא יגורך רע' וא"א לומר לאחד שהוא טוב דהכל נאמר בלשון רבים ובסתום חכמה. עכ"ל. הנה מבואר מדבריו שפיסקת 'בשבתכם לשלום' היא תוספת ולא במקום 'בצאתכם לשלום'.

וכן ראיתי בסדור תפלת החדש (ירושלים שנת תעד"ר) שפסקת 'בשבתכם לשלום' מופיעה בתוך חצאי לבנה, אולם בסדור הנ"ל דפוס ליוורנו (שנת תקצ"ח) אין לו זכר. וכן בסדור בית מנוחה להרב אי"ש צדיק (ליוורנו שנת תרמ"ח, תרע"ז) נדפסה פיסקא זו בתוך

¹ והוא פלא"י שהרי חלק זה של פתה"ד נדפס באיזמיר שנת תרל"ג ולעת עתה בסדורים שבתקופה זו לא מצאתי כן.

² ואולם על מה שהעיר שנכתב כן בלשון רבים ולא יתכן לפרשו רק על המלאך הרע, עיין מה שנכתוב בזה לקחו משמיה דהרב שם משמעו פאללאה.

חצאי לבנה, אולם בדפוס מוקדם יותר (ליוורנו שנת תרכ"ד) אין זכר לפיסקא זו.

ועיני הרואה בספר שיבת ציון מוצפי (ח"א עמוד ריב) שכתב שמו"א המקובל רבי סלמן מוצפי זיע"א היה מדלג פסקת 'בשבתכם לשלום' מטעם שהמלאכים עומדים ואין יושבים והגם דאפשר לומר לשון עכבה, אינו מעכב אם לא יאמרנו. עכ"ל.¹

ומשום מה ברוב סדורי הספרדים הנדפסים כיום השאירו פיוט זה על חמשת בתיו והורידו את חצאי הלבנה מפסקת 'בשבתכם לשלום'. (וכן מתבאר מדברי כה"ח סופר [סימן רסב סקט"ז]).

האם יש לאומרה ג' פעמים

עוד רגע קט אדבר לענין אמירת כל בית ג"פ הנה זה נזכר לראשונה בתקוני שבת (בכל מהדורותיו²) שהוא המקור הראשון לאמירת פיוט זה, תפלות מכל השנה (אמשטרדם שנת ת"ז), סדור שער השמים (אמשטרדם שנת תע"ז), יד כל בו (פפד"מ שנת תפ"ז), עבודה ומורה דרך (סלאיטא שנת תקפ"ז), תפלה ישרה (ראדויל שנת תק"ף), תפלת החדש (ליוורנו שנת תקצ"ח) בית מנוחה (ליוורנו תרכ"ד) וכ"כ במנחת אהרן פארדו (הו"ד בעו"ח פרשת ויצא אות ד). ובספר לקוטי מהרי"ח ביאר שהוא לחיזוק הענין.

אולם בתקוני שבת כת"י (שנת תע"ה, תפ"ד, ובכת"י נוסף המתוארך למאה ה"ז) ובסדור רבי יעקב קאפיל (סלאיטא שנת תקס"ד) לא נזכר לאומרו ג"פ, גם היעב"ץ בתשובה (שאלת יעב"ץ ח"ב סימן קכה) כתב 'ומיום עמדי על דעתי לא אמרתי התחנה ארוכה בליל ש"ק ביציאת בה"כ. וגם שלום עליכם כפולים ומכופלים'. עכ"ל. ובסדורו (שם) כתב: ומנהגי לקבל המלאכים ולומר 'שלום עליכם מלאכי השרת מלאכי עליון מלך מלכי המלכים הקדוש ברוך הוא' בלבד כדי שלא לשנות המנהג מכל וכל אלא נותן שלום כדלעיל. עכ"ל.

גם הלום ראיתי למו"ר הראש"ל הרה"ג יצחק יוסף שליט"א בספרו הבהיר ילקוט יוסף (סימן רס סעיף כד) שכתב: נהגו לומר בליל שבת פזמון 'שלום עליכם' ויש הנוהגים לכפול כל בית ג' פעמים ואם ממחר ללימודו וכיו"ב אין צריך לכפול. עכ"ל.³

¹ ועיי"ש עוד שכתב ש'פיסקא זו אינה מופיעה בסדור הגר"א וברוב סידורי אשכנז. ואנכי אי"ש צ'עיר לא זכיתי להכיר סדור שיצא מתחת ידי הגר"א רק ראיתי סדור שנדפס עם פירושי הגר"א וע"פ הנכתב בספריו, ולא מצאתי במעשה רב שיוזכר מזה, רק בתוספת מעשה רב כת"י ובספר כתר ראש סימן צג (הו"ד במלואים לספר מעשה רב מהדורת וויינרעב עמוד שעב) הגר"ח אמר בדבר הסליחות הנדפסים 'מלאכי רחמים' או כמה סליחות בסגנון זה, וכן מה שאומרים בשבת בבואם לביתם 'ברכוני לשלום' [וכך אמר] לא ידעתי שום בקשה ממלאכים הלא אין להם כח מאומה וגם אינם בעלי בחירה כי הכל אצלם בהכרח כי כאשר זוכה האדם הם מוכרחים בעל כרחם לברך אותו וכאשר בהיפך חלילה הם בהכרח מקלליו אותו אף שכתוב אם יש מלאך מליץ אחד מני אלף וכו' הכל לפי המעשים כי כאשר זוכה האדם אז נברא ממעשים מלאכים טובים והם בהכרח יהיו מליצים שלו. ואמר שמיום עמדו על דעתו לא אמר 'ברכוני לשלום' וגם לא 'מלאכי רחמים' אך אמר 'אבות העולם אהובי עליון חלו נא וכו' [רק לא רצה לגעור בהאומרים]. עכ"ל. הרי שהוזכר מניעתו מאמירת 'ברכוני לשלום' בלבד. ואולם לפי המסתבר לא היתה פסקת 'בשבתכם לשלום' בזמן הגר"א.

² כולל בכת"י משנת תפ"ד, תפ"ה, ת"ץ, פערשבורג שנת תק"ד.

³ ובסדור חזון עובדיה איתא בשינוי לשון קצת וז"ל שם: אין צריך לכפול ג"פ כל בית בפזמון זה, ודי בפעם

וגדולה מזו ראיתי בספר חפץ חיים עה"ת (פרשת ראה ב'מעשי למלך') שכתב: דרכו בקודש היה להזמין אורח לשולחנו ליום הש"ק ומיד בבואו מביהכנ"ס הזדרז לקדש וצוה להגיש לשולחן לאכול, אחד האורחים תמה על המראה על אשר לא אמר שלום עליכם כנהוג בליל ש"ק והח"ח ענהו בבת צחוק על שפתיו מלאכי השרת אינם זקוקים לאכילה ולשתיה ונוכל לקבל פניהם בעוד זמן מה משא"כ האורחים אפשר שמי מהם רעב ולא היתה לו ההזדמנות לסעוד לבו משך כל היום ושורת הדין נותנת להקדימם למלאכי השרת. עכ"ל וע"ע בספר הח"ח חיינו ופעלו (ח"ג עמוד תתקנה) שהביא מעשה בח"ח שעשה כן כשנתארח אצלו הגאון רי"ל חסמן זצ"ל.

טורח צבור בקריאת מזמור מ"ז שבתהלים ז"פ קודם תקיעת שופר וכבר מצינו כיו"ב בענין אמירת מזמור מז שבתהלים קודם תקיעת שופר שבסדורים כתוב לאומרו ז' פעמים, ואילו מרן הראש"ל צ הגאון רבי עובדיה יוסף זצ"ל בספרו חזון עובדיה (ימים נוראים עמוד קטו) כתב שדי לאומרו פעם אחת משום טורח צבור. וישנם חכמים בעיניהם טועים ומטעים לומר שכאילו ח"ו בא מרן זצ"ל לשנות מנהגים על חנם ומתעקשים להביא ספרים שכתבו לאומרו ז' פעמים. שכאילו נעלמו (בשווג או במזיד ח"ו) מעינו הבודלח. ולא היא שכבר הגאון הגדול רשכבה"ג הרי"ח הטוב בספרו לשון חכמים (ח"א סימן יד) כתב כן להדיא וז"ל: ואחר כך יאמר מזמור מז למנצח לבני קרח מזמור כל העמים תקעו כף וכו' כולו, ואם אפשר להם יאמרו מזמור זה שבע פעמים ואם לאו די בפעם אחת. עכ"ל. הרי לך שגם שהזכיר שיש לאומרו ז' פעמים תלה זאת ב'אם אפשר להם' והיינו שלא יטריחו על הצבור שלא בהסכמתם.

ואנכי הרואה בספר שופר בציון להרה"ג בן ציון מוצפי שליט"א (עמוד רכט) שכתב על דברי הרי"ח הטוב הנ"ל ומור אבי (הרה"ג סלמן מוצפי) ז"ל היה אומרו שבע פעמים ואמר לי הטעם שכתב בלשון חכמים פעם אחת הוא מפני טורח צבור, וגם משום שפעמים הקהל היה דוחק בש"צ להזדרז ולא להאריך יותר מדאי. עכ"ל.

וכעת אינה ה' לידי האי ס'פרא טב'א דמאריה טב ה"ה ספר כף נקי הנד"מ להגאון הגדול רבי כליפא בן מלכא [בר פלוגתיה דאוה"ח הקדוש בענין היתר אכילת החגבים] וראיתי לו (עמוד ס) שכתב על מה שרצה אחד מגדולי דורו להנהיג בבית כנסת של הרב הנ"ל לומר וידוי וי"ג מדות בכל יום בשחרית ומנחה קודם נפילת אפים' ע"פ מ"ש בספר הכוונות להאריז"ל ואין בזה טורח צבור לפי שהוא דבר קצר מאוד, והגאון המחבר השיבו שכל זה ראוי למי שיודע להתפלל בכוונות הרשב"י והאריז"ל ואילו הוא שלא נכנס בזה לא יוסיף מה שלא נהגו אבותיו, ואח"כ כתב לו: ומ"ש מו"ר שאין

אחת, בפרט אם ממחר ללימודו, וכן אין חובה לומר קודם הקידוש 'לשם יחוד', 'אזמר בשבחין', ו'הזוהר לסעודות שבת', בפרט ת"ח הממחר ללימודו בהתמדה. עכ"ל.

א. ה. וכן היה מנהגו של מרן זיע"א (מנהגי הראש"ל עמ' 116). ועיין עוד בכל זה בחזו"ע שבת ב (עמ' יג) ובילקוט יוסף שבת כרך א ח"ג מהדו' תשע"ב סימן רעא פ"א.

'בזמו המחבר הנ"ל נהגו לאומרם רק בשני וחמישי ואח"כ נתפשט מכח דברי האריז"ל לאומרם בכל יום.

בו טורח צבור שהוא קצר, כבר יש לנו בסדר תפלה כמה דברים נוספים קצרים ואם תוסיף קצר על קצר יהיה ארוך. עכ"ל.

ועל כן כל ערום יעשה בדעת להיות מחשב הפסדה כנגד שכרה מכיון שאין זה דין וחובה לכפול ג"פ, ולא נזכר כלל ברבותינו הראשונים ולא יצא מתחת ידי האר"י ז"ל ומצינו לכמה גדולים בחכמת הח"ן שהשמיטו בקשה זו, או עכ"פ לא כפלוה ג"פ, כל שממהר ללימודו או שעושה כן מפני האורחים או בני ביתו רעבים גם צמאים ^{והנ"ל} וכיו"ב די לו לאומרו פעם אחת בלבד ובמקום הצורך גם לדלגו".

האם גם האשה תאמר אותה

בתקוני שבת לובלין (שנת שפ"ב) לא מוזכר אמירתה ע"י האשה, וכן בסדור תפלה ישרה (ראדוויל שנת תק"ף)². אולם בתקוני שבת קראקא (שנת ש"ץ) אחר תיבות 'וזהו היא התפלה' (שנדפסו בדפוס לובלין הנ"ל) נוסף 'שיאמרו כל איש ואשה'. וכ"ה בתפלות מכל השנה (אמשטרדם שנת ת"ז), ובתקוני שבת (פראג שנת תנ"ה נדפס בסוף השו"ע), ובסדור שער השמים (אמשטרדם שנת תע"ז), ובתקוני שבת פפד"מ (שנת תפ"ה), ובספר יד כל בו (פפד"מ שנת תפ"ז), תפלת החדש (ליוורנו שנת תקצ"ח), בית מנוחה (ליוורנו תרכ"ד, תרמ"ח, תרע"ז). ובתקוני שבת כת"י (שנת תע"ז, תפ"ה) נוסף על דפוס קראקא הנ"ל 'בבית אחר יציאת בית הכנסת' וכ"ה בתקון שלמה (מיץ שנת תק"ף).

'ממלך' או 'מלך'

הנה בתקוני שבת על כל מהדורותיו³ איתא 'ממלך' וכ"ה בתקון שלמה (מיץ שנת תק"ף),

^א התנאי הנצרך למדירים שינה מעיניהם בליל שבועות הוש"ר וכיו"ב

ואגב דאיירינן בהאג"עניינא דצריך אדם לשקול בפלס מעשיו, אבא אעיר'ה על מה שנהגו ישראל קדושים להדיר שינה מעיניהם בלילי שבועות והושענא רבה, או שמשכימים קום לסליחות וכיו"ב. ויש שמתוך כך תרדמה נופלת עליהם בעת התפילה וקריאת שמע ויצא שכרם בהפסדם. וכבר הזהיר על זה הגאון הקדוש רבי אליעזר פאפו זצ"ל בספרו פלא יועץ בכמה מקומות (ערך כפור, סליחות, ראיה, שינה, תפלין) שעדיף לישון מעט בלילה כדי שיהיה ערני בתפלה. ואף שמעלת תקון כרת גדולה היא עד מאוד מ"מ לא נעשה מן העיקר טפל ומן הטפל עיקר.

ומצאתי שכבר קדמו בזה בספר כף נקי הנ"ל (עמ' קכא) וז"ל: חג השבועות באתי להזכיר וגם להזהיר לנזהר ויזהיר כזוהר הרקיע, הנהגים ללמוד ליל חג השבועות הסדר הנתקן בתיקונים, שנעשו לקרות בלילה הזה, מה טוב חלקם אם כח בהם לעמוד בהיכל המלך ה' צבאות להתפלל למחר בלי מתנמנם או כמעט נרדם בקריאת שמע וזמירות ותפלה וקריאת ספר תורה ביום מתן תורתנו, בשרידים אשר ה' קורא כאדונינו רשב"י ע"ה וחבריו. אבל מי שאין כח בו לעמוד כמו שהורגל או הלומד מעט ומתענג בשיחה ושתייה ועשן ח"ו לא די לו שלא טוב עשה וכמו שהרבה להוכיח על זה בעל טור ברקת (מהר"ח הכהן מאר"ץ תלמיד מהר"ו) ומתבטל מעונג יום טוב בעבור הבל ורעות רוח, אלא ח"ו ענוש יענוש על ביטול קריאת שמע [ותפלה] ביום הנכבד הזה. ולדעתי מי שלא יוכל לעמוד על עצמו בלי שינה וכל שכן מי שמבלה הזמן בשיחה בטילה ובתענוגים, טוב לו ללמוד מעט לזכר ולישן כדי שלא יתבטל מקריאת שמע ותפלה שהם מצוות התורה, בשביל מנהג ותיקין שנתחדש אצל כל בעל הבית ואינו נעשה כתקנו. ובפרט לעושים ליוהרא, המקום יכפר בעדם. ומצא חזקן ושכל טוב בעיני אלהים ואדם. ובעל חמדת ימים הרבה להוכיח על זה וכתב 'איך תקובל התוספת אם לא נעשית החובה'. יפה אמר חן חן לו ושפתיים ישק. עכ"ל.

² ושם נזכר לאומרו בעמידה. ובסדור רבי יעקב קאפיל איתא לעמוד כנגד הנרות ולאומרו.

³ ובכת"י משנת תע"ה, תפ"ד, תפ"ה, ת"ץ, פערשבורג שנת תק"ד, והמתוארך למאה הי"ז.

וביד כל בו (פפד"מ שנת תפ"ז), ובתפלות מכל השנה (אמשטרדם שנת ת"ז), ובסדור שער השמים (אמשטרדם שנת תע"ז), ובסדור רבי יעקב קאפיל (סלאויטא שנת תקס"ד), ובסדר עבודה ומורה דרך (סלאויטא שנת תקפ"ז), ובסדור תיקון שבת (וארשא שנת תקפ"ז), ובסדור תפלת החדש (ליוורנו שנת תקצ"ח), ובסדור בית מנוחה (ליוורנו שנת תרל"ד). כש"ט (עמוד ר) ויפ"ל.

ולעומתם היעב"ץ בסדורו (שם) כתב: עוד מה שנדפס 'ממלך' במ"ם שאין לו הבנה וקשר בענין. עכ"ל. וכן מצאתי בסדור תפלה ישרה (ראדוויל שנת תק"ף) ששינה מהנדפס עד זמנו וכתב 'מלך', וכ"כ מרן החבי"ף בספרו כה"ח (סימן לו אות יג) ועי"ש שהביא שכן נהג הגאון רבי חיים שמואל קונפורטי הכהן רבה של טבריה, וכ"כ הבא"ח (שנה שניה פרשת בראשית אות כט), וכ"כ מהר"י רקח בשלחן לחם הפנים (סימן רעא אות ב), וכ"כ בלקוטי-מהרי"ח, וכ"כ סבא דמשפטים מהרמ"ך הכהן בספרו ברית כהונה (מערכת ק אות י), ובספרו שו"ת שואל ונשאל (סימן ב) ושם כתב שאף הוא מתחילה היה אומר 'ממלך' ושינה מנהגו לומר 'מלך', ועוד כתב שם שאע"פ שבסדורים איתא 'ממלך' אין לחוש להם כי המדפיסים ע"פ רוב לאו בר סמכא הם. עי"ש, וכ"כ מרן הראש"ל זצ"ל בספרו חזון עובדיה (שבת ב עמוד ב), ויבלחט"א מר בריה דרבינא מו"ר הראש"ל בספרו ילקוט יוסף (שם).

ולעומת השרפים היו גם שיישבו את הנוסח ראה בכתר שם טוב גאגין (עמוד ר) שכתב: הגאון יעב"ץ בסדורו רצה למחוק המ"ם הראשון של 'ממלך מלכי המלכים' ואין צורך, והכוונה הנשלחים ממלך מלכי המלכים וזה פשוט. עכ"ל. וכ"כ בסדור בית יעקב (שכידוע חלק מהנדפס שם אינו ליעב"ץ).

בבואכם לשלום או אנ בואכם לשלום

בתקוני שבת (לובלין שנת שפ"ב, קראקא שנת ש"ץ, קראקא שנת שע"ג, כת"י שנת תע"ז, כת"י המתוארך למאה הי"ז), איתא 'בבואכם' וכ"ה בתפלות מכל השנה (אמשטרדם שנת ת"ז).

אולם בסדור שער השמים (אמשטרדם שנת תע"ז) איתא 'בואכם' וכ"ה בתקוני שבת (פפד"מ שנת תפ"ה), וביד כל בו (פפד"מ שנת תפ"ז), ובתקוני שבת כת"י (שנת תפ"ד, תפ"ה, ת"ץ), ובסדור רבי יעקב קאפיל (סלאויטא שנת תקס"ד), ובתפלה ישרה (ראדוויל שנת תק"ף), ובתקון שלמה (מיץ שנת תק"ף), ובסדר עבודה ומורה דרך (סלאויטא שנת תקפ"ז), ובסדור תיקון שבת (וארשא שנת תקפ"ז), ובתפלת החדש (ליוורנו שנת תקצ"ח), ובבית מנוחה (ליוורנו שנת תרל"ד). וע"ע בסדור היעב"ץ.

בצאתכם לשלום או צאתכם לשלום לאומרה כלל

בתקוני שבת (לובלין שנת שפ"ב, קראקא שנת שע"ג, ש"ץ, כת"י שנת תע"ז, כת"י המתוארך למאה הי"ז) איתא 'בצאתכם' וכ"ה בתפלות מכל השנה (אמשטרדם שנת ת"ז), ובתפלת החדש (ליוורנו שנת תקצ"ח), ובבית מנוחה (ליוורנו שנת תרל"ד), ובתפארת שלמה מראדומסק (לקוטים פרשת ויצא). וע"ע בדברי מרן החיד"א לקמן.

אולם בתקוני שבת כת"י (שנת תע"ה, תפ"ד, תפ"ה, פערשבורג תק"ד) איתא 'צאתכם' וכ"ה בסדור שער השמים (אמשטרדם שנת תע"ז) וכ"ה בתקוני שבת (פפד"מ שנת תפ"ה), וביד

כל בו (פפד"מ שנת תפ"ז), ובסדור רבי יעקב קאפיל (סלאויטא שנת תקס"ד), ובתקון שלמה (מיץ שנת תק"ף), ובתפלה ישרה (ראדוויל שנת תק"ף), ובסדר עבודה ומורה דרך (סלאויטא שנת תקפ"ז), ובסדור תיקון שבת (וארשא שנת תקפ"ז), ובפרי צדיק (פרשת נח ופרשת מצורע), ובאמרי נועם (פרשת ויגש).

ודע דהגאון יעב"ץ בסדורו תמה על זה וז"ל שם: גם יש להפליא עוד על מה זה שלח המלאכים ופטרם לשלום הלא טוב שיתעכבו יותר וישמחו גם בסעודה אם היא כתקנה וכראוי לה בודאי תרב שמחתם ויוסיפו לו ברכתם ולמה ימהר לשלחם מזה (הלואי שישארו אצלנו לעולם כי אז נשמר בכל דרכינו כי לכך באו עמנו ככתוב (תהלים צא, יא)) אולי נתיירא שלא יראו דבר שאינו כהוגן ודואג שלא יפרשו מעצמם מתוך כעס לפיכך נתחכם לפוטרם בפיוס. עכ"ל.

ומרן החיד"א במחזיק ברכה (סימן רסב אות ב) כתב: בספר תוספת שבת הביא כאן מגדול אחד שמחק בנוסח שנדפס בתקון שבת לומר בבואו לבית שלום עליכם מלאכי השרת וכו' חלוקת 'צאתכם לשלום' וכתב שהדין עמו עי"ש, ואני אומר כי בנסחתנו כתוב 'בצאתכם לשלום' והכונה שנמשך אחר מה שאמר ברכוני לשלום ורצה לומר שיברכוהו בזמן צאתם ולא שדוחה אותם ופוטרם רק כי עתה מדבר אליהם ומתחנן שיברכוהו כשיצאו בשעה שיוצאים לרצונם ולבחירתם. ולפי שהוא לא ידע פרק יציאות וגם אינו מדבר אליהם אלא עתה לכן משלים דיבורו עמהם. וגם מטעם זה אפשר לומר דאף אם אינו נמשך לחלוקת ברכוני ואף לנסחת 'צאתכם לשלום'. כוונתו כשיצאו אלא כיון שהוא לא ידע הזמן וגם עתה מדבר עמהם גמר אומר לזמן צאתם". וכן נהגו בכל תפוצות ישראל לומר זה ואין למחוק דבר שנהגו רוב ישראל וכמ"ש בספר תוספת שבת עי"ש. עכ"ל^ט. וכעין זה כתב הרב מחצית השקל (סק"א). עי"ש.

גם הרב מאורי אור (חלק באר שבע דף צח ע"א) כתב ליישב הנוסח וז"ל: ואזכרה נמי בנוסח הנהוג בליל שבת ביציאת בית הכנסת וגם ביחיד אחר תפלתו 'שלום עליכם מלאכי השרת, בואכם לשלום, צאתכם לשלום' שיש תמהים ומפקפקים אמירת 'צאתכם' למה ילכו ממנו ולא חלי ולא מרגיש גברא דמרא דתלמודא מסייע 'שני מלאכי השרת מלוין לאדם מבית הכנסת לביתו' לא נקט 'הולכים עמו' אלא לשון לוויה שחזור לאחריו תיכף דהיינו לאשמועין מלבד מלאכים ההולכים עמו תמיד, אלו שני מלאכים באים ללוות לכבוד קבלת שבת ולראות אם טוב או רע בכבוד ביתו, וכן לשון רב חסדא בסמוך 'שני מלאכי השרת המלוים לאדם' כוונתו על אלו הנזכרים בברייתא שאינם באים רק ללוות ושפיר קאמר 'צאתכם לשלום'. עכ"ל. וכן כתב מדנפשיה הגאון הגדול רבי יעקב רקח בספרו שלחן לחם הפנים (סימן רעא אות ב). ועיין שו"ת מעשה נסים הכהן (ח"א סימן קמח) מש"ב.

^ט כעין זה כתב ליישב בסדור בית יעקב.

^{טו} אמר הכותב. יש לעיין בלשון הזהב של מרן החיד"א שבתחילה כתב 'בכל תפוצות ישראל' ואחר כך כתב 'שנהגו רוב ישראל'. ושמא כוונתו שבכל מקום יש האומרים אותו ומ"מ מכיון שיש נמנעים לא הוי אלא רוב.

אוצר החכמה

ועיין עוד בשו"ת שם משמעון פאללאק (חאו"ח סימן יד) שכתב לתרץ בדרכים אחרות שאמירת 'בואכם לשלום' היא למלאך הטוב ואילו 'צאתכם לשלום' היא למלאך הרע, ומה שנכתב כן בלשון רבים הוא מום דרך כבוד וחיבות, א"נ שלכל מלאך מתלווים תילותיו ואנו פוטרין את המלאך הרע מאחר ולא מצא בביתנו כרצונו ואין אנו רוצים שיתערב בשמחתנו ויתגרו בנו, ואף אם נאמר ששניהם מלאכים טובים עם כל זאת מאחר ואנו אומרים 'ויכולו' שהיא עדות על בריאת העולם שהקב"ה בראו לבדו, אין ראוי שיהיו שם באותה שעה שכביכול יראה שנשתתפו אף הם במעשה בראשית, וגם מחשש שיתקנאו בנו על אמירת זה השבח הגדול להיות שותף להקב"ה. א"נ שכוונתנו למלאכים של ימות החול שחוזרים למעלה¹⁰. עיי"ש ותרו"צ.

[ועל פי הדברים האלו באנו לכלל ישו"ב לדברי הרב יפה ללב שהבאנו בריש אמיר שתמה על פסקת 'בשבתכם' למה יעכב המלאכים אם יש ביניהם מלאך רע, והלשון מורה שרוצה לעכב שניהם שהרי דיבר בלשון רבים. דלפי דברי הרב שם משמעון יש ליישב בפשיטות שכוונתו למלאך הרע וגונדא דיליה או למלאכי החול אשר עושים דרכם בחזרה השמימה].

ולעומת השרפים הנ"ל בספר פתח הדביר הנ"ל אחר שהביא דברי מרן החיד"א כתב: אלא דעם כל זה לפקע"ד לא פלט מגמגום דלאו אורח ארעא להזכיר לאורח חשוב זמן יציאה אפילו שתהיה על זמן רחוק וקפדי אינשי בהכי דמרמוז להם שיצאו וכאילו ניחא ליה ביציאתם וכו' אין לומר 'צאתכם' משורת דרך ארץ כמדובר. עכ"ל. וכ"כ מרן החבי"ף בספרו כף החיים (סימן לו אות יד) משמיה דרבי אבה"ו וכתב שם שכן הוא נוהג, וכ"כ בספר אבני בית היוצר (עמוד 192), וכ"כ בשו"ת דברי יציב (או"ח סימן קכג אות ג) משמיה דהחת"ס ושכן נהג זקנו.

ואמנם מי שיש לו מריבות בבית ישמיט פיסקא זו כי כן כתב בספר סגולות ישראל (מערכת מ אות יט) כשיש חס וחלילה מריבה או מחלוקת בבית קבלה הוא מרב גדול שלא יאמרו בליל שבת קודש החרוז 'צאתכם לשלום' והוא בדוק ומנוסה (סדור ישועות ישראל) ולזה העירני בני האברך מורנו הרב שמואל יהודה נרו יאיר. עכ"ל. וכ"כ בספר בנים למקום (עמוד נג) בשם רבי מאיר מפרעמישלאן, וכן כתב בסדור עבודת השם משם הרב שרעבי צוק"ל.

אימתי אין לומר שלום עליכם

כתב בשו"ת דברי יציב (חלק אורח חיים סימן קכג) 'אא"ז לא אמר כלל 'שלום עליכם' ביום טוב שחל בשבת ולא בשבת חוה"מ ואפי' לא באסרו חג שחל בשבת. עכ"ל. וע"ע בהערות הנאמ"ן לבא"ח (שנה ב אות לא) שכתב: ובביתנו מימי מז"ק זצ"ל לא נהגנו לומר 'שלום עליכם' בכל יו"ט שחל בשבת. עכ"ל.

¹⁰ וכדברים האלה כתבו בשפת אמת ופרשת ויצא שנת תרס"א) ובשם משמואל ופרשת חיי שרה) ועוד.

עלה בקב"ץ:

א. בקשה זו לא יצאה מתחת ידי הראשונים ואף לא מתחת ידי האר"י. אולם מקורה בתקופה הסמוכה לפטירת האריז"ל ככל הנראה על ידי בעל החמדת ימים, ופשט המנהג בקרב רוב ישראל לאומרה.

ב. פיסקת 'בשבתכם לשלום' לא יצאה מתחת ידי מייסד הבקשה, וככל הנראה נוספה במאה וחמישים שנה האחרונות לכל היותר. ועל כן יש שנמנעו לאומרה, ומ"מ האומרים אותה יש להם על מה שיסמוכו, ופירושה הוא לשון 'עכבה' ולא לשון 'ישיבה' לפי שאין ישיבה שייכת במלאכים, וגם לא לשון 'ישיבה' שא"כ היה לו לומר 'בשובכם'.

ג. נהגו לאומרה ג"פ אך אין זה מעכב, ולכן אם ממהר ללמודו או שמזדרז בשביל בני ביתו שלא ישנו וכן כל כיו"ב די לומר כל בית פ"א ובמקום הצורך אף לדלגה לגמרי.

ד. היכא דאפשר גם האשה תאמר בקשה זו, וטוב לאומרה כנגד הנרות אחר שחזרו מבית הכנסת.

ה. הנוסחא הנכונה יותר היא 'מלך מלכי המלכים' ולא 'ממלך', ומ"מ האומר 'ממלך' אין מזניחין אותו.

ו. בנוסחא המקורית כתוב 'בבואכם' אולם מאוחר יותר נתפשט לומר 'בואכם' ללא ב"ת.

ז. פיסקת 'בצאתכם לשלום' יש מרבתינו שנמנעו מלאומרה מאחר ואינו נאה לגרש המלאכים, אולם מנהג רוב ישראל (כעדות מרן החיד"א) לאומרה וקושיא זו ישבוה רבותינו בכמה אופנים. ובפרט לגירסת 'בצאתכם' שהיא מבוררת יותר. ומ"מ מי שיש לו בעיות בשלום בית ידלג פיסקא זו.

ח. ימים שאין לומר בהם שלום עליכם: יו"ט שחל בשבת, וי"א אף בשבת חוה"מ ובשבת אסרו חג.

ט. טורח ציבור הוא גם בדברים שהזמן לאומרם הוא מועט, ולכן במקום טורח צבור די באמירת מזמור מ"ז שבתהלים קודם תקיעת שופר פעם אחת ואין צורך לאומרו ז"פ, ואנה"נ אם אין לציבור טורח באמירתו ז"פ עדיף שיאמרוהו ז"פ.

י. בלילות שנהגו ישראל קדושים להדיר שינה מעיניהם יש להם להזהר שלא יצא שכרם בהפסדם שיבואו להתנמנם או לישן בק"ש ובתפלה ובקריאת התורה, וה"ה למשכימים קום לסליחות. שכלל גדול למדונו חז"ל לעשות קודם העיקר ואחר כך התוספת אם אפשר, ולא תבוא התוספת על חשבון העיקר.